

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 21, Sayı: 1, Sayfa: 289-313, ELAZIĞ-2011

REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI (1939-1942)

Foreign Policy of Turkey During Refik Saydam’s Governments (1939-1942)

Mustafa Yahya METİNTAŞ¹

Mehmet KAYIRAN²

ÖZET

Dünyayı genel bir savaş felaketinin tehdit ettiği 1939 yılında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün başbakanlık teklifinde bulunduğu Dr. Refik Saydam, bu görevi ancak savaşa girmemek koşulu ile kabul edebileceğini söylemiş, İnönü’nün bu konuda verdiği teminat neticesinde de başbakanlık görevini kabul etmiştir. Türkiye’nin kuruluş, kurtuluş ve çağdaşlaşmasına katkıda bulunmuş olan Dr. Refik Saydam, Atatürk’ün dış politika ilke ve hedeflerini de benimsemiş bir devlet adamıdır. İkinci Dünya Savaşı’nın en kritik bir tarihsel sürecinde (1939–1942), milletler arası ilişkilerde barışçı olma ve Türkiye’nin haklarını milletler arası dengede bir etken olmak üzere güçlendirme stratejisi, Dr. Refik Saydam Hükümetleri tarafından başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

Bu araştırmada Dr. Refik Saydam Hükümetleri Döneminde, Türkiye’nin savaşan devletlerle yürüttüğü milletlerarası ilişkiler politikası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Refik Saydam, Dış Politika

SUMMARY

In the year of 1939 when a global war threatening the world, Dr. Refik Saydam, his being prime minister had been proposed by President İsmet İnönü, said that he would be able to accept this responsibility, even laying not participate in the war down as a condition. After İnönü’s approval he accepted the task of being prime minister. Dr. Refik Saydam, who supported the establishment, independence and becoming contemporary of Turkish Republic, is a statesmen appropriating the principles and objects of Atatürk’s foreign policy. During most critical duration of the second world war (1939-1942), Dr. Refik Saydam’s governments performed succesfully the strategy of strenghting the rights of Turkey as being an active in the equilibrium among the nations and being peaceful in the relations among the nations.

In this study, we investigated the policy of the relationships between Turkey and the nations in the war which was managed by Turkey during the period of the Dr. Refik Saydam’s governments.

Key Words: Second World War and Turkey, Refik Saydam, Foreign Policy

¹ Öğr.Gör.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir.

² Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir.

GİRİŞ

Dr. Refik Saydam'ın başbakan olarak görevlendirildiği tarih olan 1939 yılı tüm dünya'yı bir genel savaş felaketinin tehdit ettiği bir döneme rastlamıştır. Bu kritik günlerde başbakanlık teklifi alan Dr. Refik Saydam bu teklifi "paşam, ben bu milleti yeniden harbe sokmam. Başbakanlık görevini ancak harbe girmemek şartı ile kabul edebilirim" sözleri ile cevaplamış, İsmet İnönü'nün bu konuda verdiği teminat neticesinde de başbakanlık görevini kabul etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, tarihte insanlığın yaşadığı en büyük felaketlerden biridir. Aşağıda, savaşın korkunç yüzünü göstermesi ve Başbakan Dr. Refik Saydam'ın bu savaşa ülkemizi sokmamak için gösterdiği gayret ve bu uğurda uyguladığı politikalar ile ülkemizi ve halkımızı ne tür bir felaketten koruduğunun anlaşılması için İkinci Dünya Savaşı ile ilgili bazı rakamları vermek yararlı olabilir (Armaoğlu, 1996, 407):

Harcanan Para: 1.116.991.463.084 (Trilyon) ABD Doları,

Silah Altına Alınan Asker Sayısı: 92 Milyon,

Savaşta Ölen Asker Sayısı: 17 Milyon,

Savaşta Ölen Sivil Sayısı: 23 Milyon.

Romanya 600 bin kişilik ordusunun yarısını,

Yugoslavya 500 bin kişilik ordusunun 410 binini bu savaşta kaybetmiştir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşındaki durumu, stratejik konumunun önemi dolayısıyla, gerek Müttefik Devletlerin gerekse Mihver Devletlerinin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerine yaptıkları baskıların bir öyküsüdür. Bu süreçte Türkiye savaşın dışında ve tarafsız kalarak, toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politikayı esas almıştır. Ayrıca Başvekil Dr. Refik Saydam, o dönemde çok önemli bir ekonomik ve siyasi güç haline gelmiş olan Amerika Birleşik Devletleri ile de dostane ilişkiler içine girmeye çalışmıştır. Bu amaçla ABD'de yoğun tanıtım faaliyetleri gösterilmiş, fuarlara katılmış³, kişisel dostluklar kullanılmıştır⁴.

Sonuçta Türk politikacılarının uyguladıkları başarılı siyaset sayesinde, savaşın iki tarafı da istediği sonucu alamadı ve Türkiye savaşın sonuna kadar tarafsız kalmayı başardı. Bununla beraber Türkiye, savaşın başlarından itibaren güvenliğini sağlamak üzere, her iki taraf ile çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmaktan da geri kalmadı.

³ BCA, 030.01.5.22.7.

⁴ BCA, 030.01.5.22.5.

I-DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE: BATI BLOĞU İLE YAKINLAŞMA

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının başlayıp, hızla geliştiği ilk günlerde, her iki blok ile olan iyi ilişkilerini bozmak istemiyordu. Her iki blok ise Türkiye'yi, en azından politik anlamda kendi safında görmek için çaba gösteriyordu. O yıllardaki İngiliz Büyükelçisi Mr. Knatchbull Hugessen'in 2 Mart 1939'da Kahire'de yayınlanan "Sumer Anatolia" gazetesine verdiği demeç bu çabaların güzel bir örneğidir⁵. Büyükelçi Türk – İngiliz ilişkileri hakkında şunları söylemiştir:

"Bu ülkeye, bu ülkeyi seven bir adam olarak geldim, her zaman uzaktan takdirle takip ettim Türkiye ilerlemeye emin adımlarla gitmektedir.

Bugün İngiltere'de yeni Türkiye'ye karşı güçlü bir sempati mevcuttur. Atatürk'ün kurduğu bu ülkenin kaybolması büyük bir zarar olur. Atatürk, bizlerde büyük bir hayranlık duygusu uyandırdı ve yeni Cumhurbaşkanı da eminim İngiltere'de takdir görecektir. Tabiri caiz ise, İsmet İnönü Lozan'da herkesi büyüledi... Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler gayet dostane ilişkilidir. Tüm çabalarımı ticari, iktisadi ve diğer dalların gelişmesi için harcayacağım. İnanıyorum ki, ülkelerimiz arasında her dalda işbirliği ihtimali artmaya meyillidir. İnsanın tabiata karşı zaferinin simgesi olan Ankara'yı görmek beni mutlu etmektedir."

Büyükelçi uluslararası konudaki bir soruyu yanıtlarken ise şöyle demiştir; "...bu konuda bir hüküm vermek çok zor, hiç kimse zorluk olmayacağını söyleyemez, teorik alanlara dalmak mümkün değildir. Fakat Akdeniz deki durum meselesi konusunda İngiltere ve Türkiye bu konuya genel bir önem vermektedir."

Ancak İtalya'nın 1939 Nisanında Arnavutluğu işgali Türkiye'de büyük kaygı uyandırdı. İtalya, bu davranışı ile Akdeniz çevresinde yayılmacı politikasını göstermiş ve Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit etmiş olmaktadır. Bu işgalden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa, 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya güvenliklerinin sağlanacağı garantisini verdiler. Aynı şekilde bir garantinin Türkiye'ye de verilebileceği bildirildi⁶. Türkiye, 15 Nisan'da verdiği cevapta, karşılıklı yükümlülükleri içeren bir yazılı antlaşma yapılmasını istedi. Bu gelişmelerin sonucu olarak Türkiye'yi Müttefik cephesi içine almak için müzakereler başladı. Ancak Türkiye'nin bu hareketi Almanya ve

⁵ BCA, 030.01.129.838.1.

⁶ Özbil, Alev; **Dr. Refik Saydam'ın Başbakanlığı Dönemindeki İcraatları**, Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi, 2003, s. 46.

İtalya'da tepkilere neden oldu.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlar başlamaz, ulusal kurtuluş savaşından beri geleneksel müttefiki olan Sovyetler Birliği'ne karşı iyi niyetini göstermek için, Moskova'yı görüşmelerden haberdar etmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin İngiltere ve Fransa ile görüşmeler sürerken, 28 Nisan 1939'da Türkiye'ye geldi⁷. Potemkin'in ziyareti sırasında Sovyet Rusya'ya, İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde yapıldığı gibi karşılıklı yardım paktı teklif edildi⁸. Bu aşamada somut bir gelişme olmasa da, iki taraf görüşmelerin yoğunlaştırılarak devam etmesi mutabakatına vardı.

1.1. Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Ortak Deklarasyon

Türkiye – İngiltere arasında süren görüşmeler sonrası, 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu ilân edildi. Deklarasyonun üçüncü maddesi uyarınca, Akdeniz'de bir savaş durumunda iki devlet karşılıklı olarak yardımlaşacaklardı. Altıncı maddede ise, Balkanların güvenliğinden söz ediliyordu, ancak bu konuda bir yükümlülük altına girilmemişti⁹.

Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu aynı gün TBMM'de gündeme gelmiştir. Başbakan Dr. Refik Saydam TBMM'de yaptığı konuşmada gelişmelerle ilgili şunları söylemiştir¹⁰:

“Avrupa'da ve bütün Dünyada baş gösteren ihtilaflar önünde, sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bitarafılığı muhafaza etmek, Cumhuriyet hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisetin Balkan Yarımadasına sirayet etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren, hükümetimiz, kendisini ciddi bir emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın, lakayt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır...

Bu şartlar içinde, hükümetimiz, milleti harp badiresinden azami imkânlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini, gene sulh içinde birleşen memleketlerle, harbi göze alarak, sulh gayesinde teşriki mesai etmekte bulmuştur...

⁷ Gürün, Kamuran; **Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 187.

⁸ Esmer, Ahmet Şükrü – Sander, Oral; “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası 1939 – 1945”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Üçüncü Baskı, A.Ü.S.B.F.Y. No: 279, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 149.

⁹ Deringil, Selim; **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 74.

¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 12.5.1939, s. 67-72; **BCA**, 030. 01. 129.838.1

Cumhuriyet hükümeti, hiçbir memleket aleyhine müteveccih olmayan, hiçbir memleketi ihata ve ızzar maksadına matuf bulunmayan, bilakis, milletleri harbin feci akıbetinden masun bulundurmamak maksadını güden bir sulh, müdafaa ve emniyet beraberliğinde İngiltere ile yan yana yürümek ve yer almak için bugün milletvekillerinin müsaade ve tasvibini istemeye gelmiştir.

Türkiye hükümeti bugüne kadar bölgesel çatışmalardan mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışmış ve Türkiye politikasının ana çizgisinin dünyada meydana gelen çatışmalardan uzak durmak ve tarafsız kalmak olduğunu açıklamıştır.

Ancak bölgede meydana gelen olaylar ve Balkanlara sıçramasından dolayı Akdeniz’de barış meselesi yeniden milli yaşamda hissedilmeye başlamış ve Türk hükümeti milli barışın tehlikeli olaylarla karşı karşıya olduğunu görmüştür ve artık tarafsız kalmak hiç de kolay değildir. Bu yüzden barışın tehlikeye girmemesi için çareler düşünülmektedir.

Türkiye, Akdeniz’i ortak vatan olarak görmekte ve tüm Akdeniz ülkelerinin varlığının kabul edilmesini istemektedir.

Akdeniz’de bir yasanın olması kimseyi var olan haklarından mahrum etmez. Tam tersine meydana serbest bırakır. Hakimiyeti sağlamak için hiçbir arzu oluşmaz, bizim için bir milli barış meselesidir.

Bu durumda, savaşın meydana gelmemesi için ve krizlerin oluşmaması için barışı savunan tüm ülkelerin barışçıl işbirliği ortamında buluşmaları gerekir ve icap ettiğinde savaştan kaçınmaları gerekir.

Bu yüzden bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinden İngiltere’nin yanında barış için ve barışın korunması için durmasını talep ediyoruz. Hiçbir ülkeye karşı değil ve hiçbir ülkeye zarar vermek için değil, hedefimiz acı olaylardan halkları korumaktır. Türkiye ve İngiltere arasındaki akılcı görüş birliği kesindir.

Avrupa’daki olayların artmasıyla ve özellikle Balkan ülkelerinde yayılmaya başlamasıyla sıkıntılar kendini hissettirmeye başladı, bu nedenle dostluk çerçevesinde görüşmeler başladı ve bu görüşmeler sonucunda her iki ülke bir kanaata ulaştı, o da barış için iki ülkenin geleceği için kalıcı ve önemli işbirliğinde birleşmektir.”

Daha sonra Başbakan görüşmeler neticesinde kaleme alınan Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu maddelerini şöyle dile getirmiştir¹¹:

“1. Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleri ile sıkı bir istişarede bulunmuşlardır.

¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 12.5.1939, s. 67-72.

Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte olan müzakereler, görüşlerinde mutad birliği tebarüz ettirmiştir.

2. İki devletin, kendi milli emniyetleri nefine olarak, karşılıklı taahhütleri tazammum edecek uzun müddetli nihai bir antlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir.

3. Bu nihai antlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ve büyük Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde, yekdiğeri ile bilfiil işbirliği yapmaya ve yeddi iktidarında bulunan bütün yardımı ve müzaheretini birbirlerine göndermeye hazır bulduklarını beyan ederler.

4. Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen antlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde, Türkiye ve büyük Britanya arasında bir yardım ve muzaheret teminine matuftur.

5. Nihai antlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevki fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sahih bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükümetçe de kabul edilmektedir. Bu tetkik devam etmektedir.

6. İki hükümet, Balkanlar'da emniyeti tesis etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

7. Şurası mukarrerdir ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler, iki hükümetten her hangi birinin, sulhun takviyesindeki umumi menfaat iktizasında olarak, diğer hükümetlerle antlaşmalar akdetmesine mani değildir.”

Deklarasyonun maddelerinin açıklanmasını takiben Başbakan Saydam, ortak siyasi hedeflerinin barışın korunması olduğunu vurgulamış ve milli çıkarların aktif bir biçimde savunulacağını şöyle ifade etmiştir¹²

“Biz geçmişte olduğu gibi gelecekte de barışı yakalamak için her türlü maddi fırsatları değerlendirmekteyiz. Ancak ne zaman çıkarlarımız ve haklarımız bir tehlike ile karşı karşıya gelirse, haklarımızı silahla savunmak ve buna karşı çok ciddi ve güçlü bir şekilde karşılık vermekte tereddüt etmeyiz dedi.

Başbakan; Fransa hükümetiyle de dostluk görüşmelerimiz devam etmektedir. Umarız benzer bir anlaşma sağlanır ve daha sonra İngiltere ile imzalanacak nihai anlaşmaya da uyar. Temenni ederiz ki her iki tarafı tatmin edecek bir neticeye varırız”.

Başbakan daha sonra Türkiye ve Rusya ilişkilerine değinerek şunları söyledi;

¹² **BCA**, 030. 01. 129.838.

Büyük devletlerle ve özellikle komşularımızla dostluk ilişkilerimizi yeniden başlatacağız, çıkarlarımızda ve görüşlerimizde aynı düşünceye sahip olduğumuzdan işbirliği yolunun ne kadar açık ve gerekli olduğunu gördük. Özellikle yoldaş Dışişleri Bakanı Sayın Butmekin'in ziyaretinde her iki ülkenin aynı fikirde ve aynı görüşte olduğunu gördük ve ilişkilerimiz yarın bu esaslar üzerinde gelişecektir.”

Daha sonra Balkan ülkeleri ile ilgili görüşlerini dile getiren Başbakan, Balkan ülkeleri ve müttefikleri arasında dostluk ilişkilerinin devam etmesini temenni ettiklerini, Balkan anlaşmasında Türkiye'nin merkezi rolü ve barışa giden yolda duruşu ve bu heyet içindeki çabalarının önemli olduğunu vurgulamıştır. Başbakan, daha sonra sözlerini şu cümle ile bitirdi¹³:

“Umut ederim ki, Balkan cephesinde Balkan halklarının gerçek çıkarını savunanlar bugünden daha fazla fırsat verilerek gelişmelerini sağlasın.”

Başbakanın konuşması uzun alkışlarla kesildi. Daha sonra sırasıyla Dışişleri Komisyonu Başkanı Saffet Arıkan, eski Başbakanlardan Fethi Okyar ve Eski Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp birer konuşma yaparak hükümete destek verip Türk – İngiliz ortak açıklamasını övdüler. Türk – İngiliz Ortak Açıklaması TBMM’de oy birliğiyle kabul edildi.

Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun ilânı, bütün dünya basınında önemli bir yankı buldu. Başvekil Dr. Refik Saydam'ın konuşması tüm iç ve dış basında çok önemsendi¹⁴. Birçok gazete, Akdeniz, Balkanlar, Orta Doğu, İngiliz, Fransız ve Rus ilişkilerini irdeleyen bu konuşmayı neredeyse tam metin halinde yayınladı¹⁵.

1.2. Türkiye – Fransa İlişkileri ve Hatay Sorunu

Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmeler sürerken, Türkiye ve Fransa arasındaki görüşmelerde de önemli ilerlemeler sağlanıyordu. Başvekil Dr. Refik Saydam, Fransa ile de dostane ilişkilerin sürdüğünü belirterek, yakın bir gelecekte olumlu bir sonuca varılacağından ümitli olduğunu açıkladı. Ne var ki Fransa ile uzlaşmaya varılabilmesi ancak Hatay sorununun çözümü ile mümkün olabilirdi. O dönemde Hatay sorunu Türk, Fransız ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en önemli engeldi.

25 Nisan 1920 tarihli San Remo kararı Suriye'yi Fransa mandası altında bırakmaktaydı¹⁶. Milli Mücadele sırasında TBMM ile Fransa arasında imzalanan 20

¹³ BCA, 030. 01. 129.838.1.

¹⁴ Atay, Falih Rifki; “**Büyük Britanya ve Türkiye**”, Ulus, 1.4.1939.

¹⁵ BCA, 030. 01. 129.838.1.

¹⁶ Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, Cilt 2, Bilge Yayınevi, İstanbul, 1991, s.187-188.

Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasında, Hatay Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştı. Ancak antlaşmaya göre, Hatay'da özel bir yönetim kurulacaktı¹⁷. Bu tarihten 15 yıl sonra, Fransa ile Suriye arasında 1936 yılında imzalanan antlaşma ile, Suriye'de Fransız mandası kalkıyor ve Suriye bağımsızlığına kavuşuyordu. Bu antlaşma Türkiye için önemliydi, çünkü Hatay sorununu da gündeme getirecekti. Nitekim antlaşma sonrası Hatay sorunu konusunda Türkiye ile Fransa arasında uzun görüşmeler başlamıştır¹⁸.

Hatay sorununun çözümü iki ayrı aşamada gerçekleşmiştir. Önce 1938 yılının Eylül ayında bağımsız Hatay devleti kurulacak, ardından 23 Haziran 1939'da Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı alacaktır¹⁹. 30 Haziran 1939'da TBMM Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararını kabul etti. 23 Temmuz 1939'da Türk Bayrağı çekilen Hatay'ın Türkiye'ye katılması yönetimde ve halkta büyük gurur ve sevinç nedeni oldu. Aynı gün, görüşmeler sonucu mutabık kalınarak, 23 Haziran 1939'da TBMM'de kabul edilen Türk – Fransız Ortak Deklarasyonu yayımlandı. Deklarasyon Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu ile aynı içeriğe sahiptir²⁰.

1.3. Beklenmedik Bir Gelişme: Almanya – SSCB Antlaşması

23 Ağustos 1939'da, Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde bir egemenlik mücadelesi yürüten Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk antlaşması imzalandı²¹. Bu antlaşmanın imzalanması Türkiye için yeni ve beklenmedik bir gelişmeydi.

Moskova'ya göre Batılı devletler, Almanya'ya karşı izlenen uzlaşmacı ve yatıştırıcı politika yoluyla, Almanya ile Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getirmeyi amaçlamışlardı. İngiltere'nin amacı Almanya'yı Doğu'ya, yani Sovyetler Birliği üzerine sevk edebilmektir. Sovyetler Birliği, bu düşüncelerin yönlendirmesi sonucunda, ustaca bir manevra ile Batılı devletlere karşı Almanya ile belli bir çerçevede anlaşmıştır²².

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan bu antlaşma, Türkiye'de de şaşırtıcı bir etki yaptı. Olay, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı. Çünkü Türkiye'nin uzun zamandır kurmaya çalıştığı ittifak sistemi çöktü. Ancak bir yanda Batılı

¹⁷ Turan; *a.g.e.*, s. 221.

¹⁸ Ada, Serhan; **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, 133-143.

¹⁹ Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, İstanbul, 1999, s. 34-78; Tunçay, Mete; "Hatay Sorunu ve TBMM", **Türk Parlamentoculuğunun İlk 100 Yılı (1876-1976)**, Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu, 9 – 11 Nisan 1976, s. 249-282

²⁰ **BCA**, 030.10.255.515.19.

²¹ Esmer – Sander, Oral; *a.g.e.*, s. 151.

²² Deringil; *a.g.e.*, s. 69-73.

müttefikler, diğer yanda ise Almanya ile anlaşmış görünen Sovyetler Birliği kaldı. Şimdi Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile beraber yürüyerek İngiliz – Fransız Deklarasyon’undan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Üçüncü bir şık olarak, Türkiye her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girilerek, iki dostluğu bağdaştırmaya mı çalışmalıydı? Türkiye üçüncü yolu denemeye karar verdi²³.

Yukarıda konu edilen gelişmeler yaşanırken Almanya 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırdı. Aynı gün Genel Kurmay Başkanı’nın katılımıyla Türk Hükümeti toplandı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, toplantıda son gelişmeleri aktararak, büyük bir savaşın eşliğinde olduğumuz kaygısıyla geniş bir değerlendirme yaptı²⁴.

Nitekim, iki gün sonra, 3 Eylül’de İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş ilân etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başladı. Türkiye başlangıçtan itibaren savaşın başlamasını istememiş, aksi bir durumda da savaş dışı kalmayı hedeflemiştir. Bu çok isabetli kararda, hiç kuşkusuz Başvekil Dr. Refik Saydam’ın, savaşı yaşamış olmasının kendisine kazandırmış olduğu deneyimlerinin önemli bir katkısı olmuştur.

Savaşın başlamasının ardından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Almanya’nın yeni dostu olan Sovyetler Birliği yöneticileriyle görüşmek üzere 25 Eylül 1939’da Moskova’ya giderek, 17 Ekim’e kadar burada kaldı²⁵. Bu sırada Alman Dışişleri Bakanı da Moskova’ya geldi. Şükrü Saraçoğlu ile Sovyet yöneticileri arasında yapılan ilk görüşmeler olumlu geçti ve Türk temsilcileri, Sovyet yöneticileriyle bir antlaşma yapmak için gerekli zeminin oluştuğunu düşündüler. Ancak tam bu anda Sovyetler, Montreux Sözleşmesi’nin hükümlerinde kendilerinden yana değişiklik getirecek maddeler öne sürerek sözleşmeye Almanya için rezerv koymak istediler. Sovyetlerin, Almanya’nın da etkisiyle, Türkiye’ye yaptığı bu istekler özetle şöyleydi²⁶:

1. Boğazların ortak savunulmasına dair bir antlaşmanın yapılması,
2. Montreux Boğazlar Sözleşmesinde, Karadeniz’de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve kesin olarak kapatılmasını esas alan bir değişikliğin yapılması,

²³ Bilge, Suat; **Güç Komşuluk (Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 113-128.

²⁴ **BCA**, 1 Eylül 1939, 030.01.34.204.1.

²⁵ Bilge; **a.g.e.**, s. 134-148.

²⁶ Erkin, Feridun Cemal; **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 142; Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 261-265.

3. Sovyetler Birliği'nin Baserabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı topraklarına katması halinde Türkiye'nin tarafsız kalması.

Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği, bu önerileri ile Boğazlar statüsünün kendileri lehine değiştirilmesini, Balkanlar'da yapacağı değişiklik ve yayılma hareketlerini Türkiye'nin kabul etmesini istemekteydi. Bunlar ise, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini yakından ilgilendiren hususlardı. Ayrıca Sovyetler, dostu olan Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yakın ilişki kurmasını da olumsuz karşılıyordu.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyetlerin bu önerilerini bekleneceği gibi derhal reddetti. Türk-Sovyet görüşmeleri, Sovyetlerin Türk dış politikası hakkındaki görüşleri ve aşırı isteklerinde ısrar etmeleri üzerine, bir anlaşmaya varılmadan 16 Ekim 1939'da sona erdi. Bu müzakerelerin olumsuz bir şekilde sona ermesi Türk – Sovyet ilişkilerinde kesin bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir²⁷.

Dr. Refik Saydam, oldukça dengeli bir dış politika sürdürüyordu. 17 Ekim 1939 tarihinde parti grubunda yaptığı konuşmada: “Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya hareketinden önce her iki hükümetin yapılacak anlaşmanın temel maddeleri üzerinde görüş birliğine vardığını, fakat Sovyetler Birliği Hükümetinin, Saraçoğlu'na yeni teklifler sunması nedeniyle yapılan görüşmelerde olumlu bir sonuca ulaşamadığını” söylemiştir²⁸. Bu isteklerini Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşma koşullarındaki maddeler ile uzlaştırmanın mümkün olmadığını, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye verdiği garantilerin, bizim üstleneceğimiz sorumluluklarla dengeli olmadığını, Sovyet Hükümetinin Boğazlar üzerindeki taleplerinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber Sovyetlerle olan ilişkilerimizin dostluk çerçevesinde devam ettiğini belirtmiştir²⁹.

1.4. Türk – İngiliz – Fransız İttifakı'nın İmzalanması

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bu şekilde olumsuz yönde gelişme göstermesi Türkiye'ye dış politikasında çizmesi gereken rotayı da göstermişti. İngiltere ve Fransa ile daha önce başlamış olan görüşmeler, Başvekil Dr. Refik Saydam'ın teşvikiyle kısa sürede sonuçlandırıldı. Türk Hükümeti 18 Ekim 1939'da Başvekil'e antlaşma için imza yetkisi verdi³⁰. 19 Ekim 1939'da, Ankara'da, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında “Üç Taraflı

²⁷ Gürün; **a.g.e.**, s. 213 – 214.

²⁸ **BCA**, 030.01.42.248.6.

²⁹ Özbil; **a.g.e.**, s. 55

³⁰ **BCA**, 080, 18.01.04.89.102.11.

Yardım Antlaşması” imzalandı³¹. Bu Antlaşmaya göre:

1. Türkiye’ye bir Avrupa devleti saldırırsa, İngiltere ve Fransa Türkiye’ye her türlü yardımı yapacaktı,
2. İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa ve savaş Akdeniz’e intikal ederse, Türkiye bu iki devlete yardım edecekti. Savaş Avrupa’da devam ederse Türkiye İngiltere ve Fransa yararına tarafsızlık politikası izleyecekti,
3. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya’ya verdikleri garantilerin yerine getirilmesi için savaşa girerlerse Türkiyede bunlara katılacak ve gerekli yardımı yapacaktı,

Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına ek 2 Numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ifade koydu. Böylece Türkiye, bu ittifak antlaşması ile iki büyük Batılı devletin yardım ve desteğini sağlamış, Batı bloğuna yaklaşmış oldu.

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra, Ankara’da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki ittifaka ek olarak iktisadi ve mali alanda da çeşitli antlaşmalar imzalandı³². Ancak Türkiye’nin ekonomik alandaki talepleri İngiltere tarafından tam olarak kabul edilmedi³³.

1.5. Balkan Antantı Çalışmaları

Bu arada, Dr. Refik Saydam Hükümeti, Almanya ve SSCB’nin Polonya’yı kısa sürede istilasını ve Polonya’nın Almanya ve Sovyet Rusya tarafından paylaşılmasından büyük bir kaygı duyarak, Türkiye’ye Balkanlar üzerinden gelecek olan tehdidi önlemek amacıyla, oldukça iyi düşünülmüş bir manevra ile, daha önceden kurulmuş olan ancak fonksiyon görmeyen “Balkan Antantı”nı canlandırma çabalarına girişti. Bunu yapmakla Türkiye Alman yayılcılığına karşı Balkanlar’da güçlü bir işbirliği meydana getirmek ve böylece Batı sınırını güvenlik altına almak istiyordu. Balkan Antantı’nın Türkiye tarafından güçlendirilmesi çabaları da Almanya tarafından İngiliz politikasının bir devamı olarak görülmüştür³⁴.

Balkan Antantı Konseyi, 2 Şubat 1934’de Belgrad’da toplandı. Savaşın iki büyük totaliter devletin önderliğinde yavaş yavaş tüm Avrupa’ya yayıldığı ve Balkanlar’a yaklaştığı günlerde Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Balkan ülkelerinin sorumlu devlet

³¹ Soysal, İsmail; **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, 1. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 591.

³² Koçak, Cemil; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 148.

³³ Koçak; **a.g.e.**, s. 97.

³⁴ Koçak; **a.g.e.**, s. 115.

adamlarını yaklaşan tehlikenin ciddiyetine inandırmaya ve dört Balkan ülkesinin ortak bir savunma projesi geliştirmeleri için ikna etmeye çalışmışsa da, iki gün süren toplantıda diğer üye devletlerin isteksiz tutumları bu yolda bir karara varılmasını imkansız kıldı³⁵. Bu toplantıdan sonra da Balkan Antantı tamamen dağıldı.

2-MİHVER DEVLETLERİNİN BAŞARILARI KARŞISINDA TÜRKİYE’NİN TUTUMU

2.1. İtalya’nın Savaşa Girişi ve Türkiye’nin Tutumu

Almanya’nın Polonya’ya karşı taarruzu Türkiye’yi mutlaka savaşa girme sorumluluğunda bırakmamıştı. Ancak 1940 yazında Almanya’nın Fransa’ya saldırması, yaz aylarında İtalya’nın da Fransa’ya savaş ilân etmesi, durumu, değiştirdi. Başbakan Dr. Refik Saydam, 3 Haziran 1940’da Ankara Radyosundan yayınlanan konuşmasında, gelişmeler karşısında Türkiye’nin tutumunu şu sözlerle belirtmekteydi³⁶:

“Politikamızın ne kadar açık olduğunu biliyorsunuz. Biz Türk yurdunun selametini güden bir politikadaki isabetten eminiz. Bize gelecek herhangi bir taarruzun bertaraf edilmesi için çalışıyoruz...”

Ankara’nın açık ve saf havası kadar açık ve dürüst siyasetinin, hakkına ve kuvvetine emin milletimizin menfaatlerine daima uygun olacağına kani olmanızı isteriz. Bizim başka milletlerden istediğimiz de bizim kadar açık olmalarıdır...

Bizim harici siyasetimiz vatanımızın selameti için en isabetli yoldur. Bunda sergüzeştten eser yoktur. Bugün harp haricimiz ve öyle kalmak isteriz. Fakat bilmelisiniz ki, dışarıda mütemadiyen hazırlıklar artmakta ve ne vakit nereye karşı kullanılacağı belli olmayan tertipler alınmaktadır. Bu sebeple vatan müdafaası için silaha sarılmak mecburiyeti bir an hatırdan çıkarılmamalıdır... Bugünün selamet vasıtası birliktir. Ve vatan müdafaası için nihayete kadar azimli olduğumuz hususunda kimsenin tereddüdü olmamalıdır.”

19 Ekim 1939 tarihli Ankara İttifakı’na göre, İtalya’nın Fransa’ya savaş ilan etmesi Türkiye’nin savaşa katılmasını gerektirmekteydi. Çünkü İngiltere ve Fransa ile yapılmış olan ittifakın 1. maddesine göre, savaş Akdeniz’e yayılmış olduğu için Türkiye’nin müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile birlikte Mihver Devletlerine karşı savaşa girmesi gerekiyordu. Ancak Türkiye savaşa girmedi. Dr. Refik Saydam başkanlığındaki hükümet, gelişmeleri izleyerek süreci elinden geldiğince uzattı. Bu son derece isabetli bir tutumdur.

³⁵ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 156.

³⁶ Barutçu; **a.g.e.**, s. 331.

Müttefik Fransa'nın kısa süre içinde Alman ordusu karşısında yıkılmış olmasıyla ve 22 Haziran 1940'da Almanya ile mütareke imzalamak zorunda kalmasıyla da Türkiye'nin savaşa girme gereği ortadan kalkmış oldu³⁷.

Sovyetler Birliğinin, tüm bu süreçte olumsuz tutumu da Türkiye'nin savaşa girmemesinde etkili olmuştur. Türkiye, 1925 Türk – Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktına uyararak meseleyi Sovyetler Birliği Hükümetine açtığı zaman, Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmemesini istediği gibi, Türkiye'yi tehdit etmekten de çekinmedi³⁸. Bu durum, SSCB'nin Almanya ile saldırmazlık paktını zaman kazanmak için yaptığını ve ergeç Almanya ile savaşmak zorunda kalacağını bildiğini gösteriyor. Türkiye Mihver Devletlere karşı savaşa girerse yenilebilir, bu durumda da Almanya'nın Sovyetler Birliğini Güneyden sarmasına neden olabilirdi.

Türkiye'nin savaşa girmesine İngiltere de ısrarcı olmadı³⁹. Askeri açıdan oldukça zayıf durumda olan Türkiye'nin Almanya ve İtalya karşısında yenilmesi halinde Ortadoğu ve Süveyş Kanalı yolu Almanya'ya açılabilirdi. Irak ve İran petroleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi de Alman tehdidine maruz kalabilirdi.

İngiltere ve Fransa'nın durumlarını ve Sovyetlerin olumsuz tutumunu göz önüne alan Türkiye, 1939 İttifakının 2 Numaralı protokolündeki “Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğine” dair itirazı kaydı ileri sürerek savaş dışı kaldı.

Dr. Refik Saydam Hükümeti, bir yandan da savaşa girmeme kararı nedeniyle pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. TBMM'de 26 Haziran 1939 tarihli oturumda, Özellikle Recep Peker ve Refik Şevket gibi mebuslar derhal bayrağın çekilmesi ve İtalya'ya savaş ilân edilmesinden yana konuşmalar yapmışlardır⁴⁰. Ancak Başbakan Dr. Refik Saydam, eleştirilere şu sözlerle cevap vererek Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını ve kararlılığını savundu⁴¹ :

“Recep Peker, on günlük ömrümüz için istikbalin teminatını kaybediyoruz dedi. O'nun belki çocukları vardır. Fakat benim çocuğum da yoktur. Fakat yarın öldükten sonra mezarıma lanet okutamam! Tarihin ve milletin lanetine kendimi hedef yapamam!

Bu memleketi hiçbir zaman istikbalde teminatından mahrum edecek bir siyasi düşünce ve karar kimin aklından geçer? Bütün düşünceler hep milletin hayat ve istikbalinin teminatına

³⁷ Deringil; **a.g.e.**, s. 107.

³⁸ Gürün; **a.g.e.**, s. 172.

³⁹ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁰ Barutçu; **a.g.e.**, s. 347-352.

⁴¹ **Ulus**; 15.6.1939; Barutçu; **a.g.e.**, s. 372.

halel getirmemeye matuftur.

İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti, Cumhuriyet Hükümeti etraflıca tetkik etmiş ve Üçlü Muahede'nin cüz'ü mütemmimi olan iki numaralı protokol hükmünü tatbika karar vererek, icap eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye, hali hazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir.”

Açıkça görülmektedir ki Dr. Refik Saydam, Türkiye'nin savaşa girmesini önleyen en belirleyici kişidir. Dış politikadaki tüm manevralar da bu yönde yapılmaktadır.

Almanya, Fransa'nın başkenti Paris'in ele geçirilmesinin ardından, elde ettiği bazı belgeleri Türkiye ve SSCB'nin arasını açmak, muhtemelen savaşa kışkırtmak amacıyla yayınlamıştır. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli tarafından yazıldığı iddia edilen bir rapora göre, Almanya ve SSCB arasında bir yakınlaşmanın yaşandığı günlerde müttefikler Bakü petrol bölgesinin bombalanması için bir plan hazırlamışlar ve bunun için Türk hava sahasını kullanabilmek amacıyla Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'ndan izin istemişlerdir. Massigli'nin raporuna göre Saraçoğlu'nun cevabı olumlu olmuştur. Belgelerin yayınlanmasından sonra, Massigli Saraçoğlu'na gerçeklerin değiştirildiğini belirten bir özür mektubu göndermiştir⁴².

Türk Hükümetini küçük düşürerek yalnız bırakmak ve bu suretle Mihver Devletlerinin yanına çekebilmek amacıyla planlanan bu girişim üzerine Başbakan Dr. Refik Saydam, 12 Temmuz 1940'ta konuyla ilgili TBMM'de sert bir dille konuşma yaparak hükümetini savunmak durumunda kalmıştır. Konuşmasında bu hususu şöyle vurgulamıştır⁴³:

“Son günlerin hadisatı arasında dikkat nazarınızı çektiğinden şüphe etmediğim bir tanesinden bahsedeceğim. Bir ecnebi ajansı bir takım vesikalar neşretmekte ve aralarında Türkiye ile ilgisi olanlar da bulunmaktadır. Vesikaların doğru veya yanlış neşri Türkiye Hükümet ve milletini endişeye düşürmez. Çok temenni ederiz ki tahrife uğramadan neşredilsinler. Çünkü dürüst siyasetimizin yeni bir delilini irad etmiş olurlar. Fakat bu vesikalara istinaden Türkiye'ye samimiyetsizlik isnat edenler ve bu arada maksatlarına hadim olmayacağını bildikleri Türk ricalini zedelemeye uğraşanlara verilecek bir tek cevap vardır: Nefretle baş çevirmek.

Bu nefret kelimesinin Alman hükümetine raci olmadığı, propagandanın teşkilatını istihdaf ettiği söylenerek nutukta ifadesi ekseriyetle takarrür ettiğini İnhisarlar Vekilinden dinledim.

⁴² Gürün; **a.g.e.**, s. 217.

⁴³ **TBMM ZC**, Temmuz 1940, s: 58–59.

Türkiye'ye isnatlarda bulunarak tesir yapmak isteyenlerin unuttukları birinci nokta Türkiye'nin ölmüş ve çürümüş Osmanlı İmparatorluğu olmadığıdır....

İkinci nokta da bugünkü Türk siyasi ricalinin vasfı hakkında yanlış malumat sahibi olmaktır. Bugünkü Türk siyasi ricali şu veya bu devletin politikasını takip eden ve onunla övünen cinsten insanlar değildir.

Türkiye'yi idare edenlerin bir vasfı ve politikası vardır:

Her işte evvela Türk'ün menfaati, Türkiye Cumhuriyetinin selameti. Bunun yanında bu menfaat ve selamete uygun gelen dostluktur.

Şimdi bugün Avrupa'nın içinde bulunduğu hal karşısında Türkiye'nin durumu ne olacaktır diye düşünenlere cevap vereceğim:

Türkiye dostluklarına sadık, kendi istiklâl ve hürriyetini müdafaaya karar vermiş tek bir vücut halinde ve vukuata intizar etmektedir.

Biz hiçbir zaman ne tahrik ne de komşularımıza taarruzu düşünüyoruz. Komşularımızın da aynı hissiyatta olduklarının bariz delillerini görüyoruz. Yegane gayemiz vatanımızın mahfuziyeti, milletimizin selameti ve zarardan vikayesidir....

Hükümetimiz o kanaattedir ki, şimdiye kadar aldığı tedbirlerle pek çok olay daha ortaya çıkmadan gerekli tedbirleri almış ve memleketin varlığını müdafaadan ibaret olan bu yolda yürümekte katiyetle başarılı olmuştur.

Dünyanın bu kararsız vaziyetine rağmen memleketimiz yakın bir tehlikeye maruz görünmemekte ve bütün devletlerle ve alehusus komşuları ile iyi münasebetleri idame hususundaki azminde berdevam bulunmaktadır.”

Dr. Refik Saydam'ın TBMM'de yaptığı bu konuşma, Ankara'nın çeşitli yerlerine yerleştirilen hoparlörler vasıtasıyla büyük bir halk topluluğu tarafından dinlenmiştir. Dr. Refik Saydam'ı TBMM'de dinleyenler arasında İngiliz Sefiri ve sefaret erkânı da yer almıştır. Bu önemli konuşma Ankara Radyosu tarafında da birkaç kez yayınlanmıştır. Türkiye'de olduğu kadar ülke dışında da merakla beklenen bu açıklama dış basında büyük yankı uyandırmıştır. Alman ve İtalyan basınında olumsuz tepkiler alan konuşma, İngiliz basınında “dürüst bir siyasetin ifadesi”⁴⁴, Fransız basınında ise “Türk Başbakanı'nın enerjik bir nutku: Dostluklara sadakat- memleketi müdafaya azim” olarak değerlendirilmiştir⁴⁵.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1940.

⁴⁵ **BCA**, 030.01.132.858.1.

Daha sonra, Fransa'nın teslim olduğu günlerde İngiliz basınında, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin aralarının açıldığı, Kafkas sınırına asker yığıldığı, çarpışmaların başlamak üzere olduğu yönünde haberler çıkmış, bu haberler Türk kamuoyunda çeşitli tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu durum üzerine Başbakan Dr. Refik Saydam, radyoda bir ayrı konuşma yaparak iddiaların asılsızlığını ve Türk – Sovyet ilişkilerinin son durumunu açıklamıştır. Başbakan'ın sözleri özetle şöyledir⁴⁶:

“Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı söylentilere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur. Herkesin ancak şahsı adına teminat verebileceği bir çağda yaşamaktayız. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliğine savaş ilân etmek niyetimiz kesinlikle yoktur. Sovyetler Birliğinin de Türkiye'ye karşı bir saldırıda bulunacağı hakkında hiçbir delil mevcut değildir.”

2.2. Türkiye – Almanya Ticaret Antlaşması

Almanya ile olan bu sıkıntılara rağmen, Türk hükümeti başarılı diplomatik manevralarına devam eder. Bu çabalara bağlı olarak 25 Temmuz 1940 tarihinde bir Türk–Alman Ticaret Antlaşması imzalanır. Anlaşmaya göre, Türkiye Almanya'dan hammadde karşılığında sanayi ürünleri ithâl edecektir. Aslında Almanya için de, bu anlaşma ile Türkiye üzerinde ekonomik alanda kazandığı avantajlar önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.

Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nı Türk basını da olumlu karşılamıştır. Ancak Cumhuriyet Gazetesi, basında egemen olan genel tutumdan, itinalı dilden oldukça sapmış görünüyordu. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan, “Alman Birliği Karşısında Avrupa” adlı makalesinde şunları yazıyordu:

“Dünya realiteyi olduğu gibi görmeye mecburdur.... Bugün Avrupa'da bir Alman kudreti yaşıyor.... Avrupa devletleri, realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin etmelidirler. Realite karşısında nikbin bulunmak da şarttır.”

Nadir Nadi'nin bu yazısı, Türkiye genelinde sert tepkilere neden oldu. Yunus Nadi anılarında, bizzat Başvekil Dr. Refik Saydam'ın Nadir Nadi'ye telefon ettiğini ve serzenişte bulunduğunu yazmaktadır⁴⁷.

2.3. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması

28 Ekim 1940'da İtalya Yunanistan'a saldırdı. Bu gelişme Dr. Refik Saydam ve hükümetini bir kez daha savaş tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktaydı. İtalyan saldırısı

⁴⁶ Erkin; **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁷ Koçak; **a.g.e.**, s. 501; Barutçu; **a.g.e.**, s. 407.

Türk – İngiliz – Fransız İttifakının 3. maddesinin işletilmesini gerektiriyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluğa saldırarak yayılmacı politikasını göstermesi sonrasında Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. İttifaka göre, bu garanti sebebiyle iki devlet Yunanistan veya Romanya'nın yardımına giderlerse, Türkiye'nin de ittifak antlaşmasının getirdiği zorunluluk nedeniyle müttefiklerini desteklemek amacıyla savaşa katılması gerekmektedir.

Gerçekten de İngiltere “mümkün olan en yakın zamanda” Türkiye'den savaşa katılmasını istedi⁴⁸. Ancak Dr. Refik Saydam Hükümeti, Türkiye'yi savaşa sokmamakta kararlıydı. Saydam Hükümetinin Türkiye'nin savaş dışı kalmasına yönelik gerekçelerinden biri de şuydu: İtalya, Almanya'nın müttefiki olduğuna ve Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı henüz yürürlükte olduğuna göre, savaşın başından beri Türkiye'nin takip ettiği dış politikadan memnun olmayan Sovyetler Birliği, bir Türk-İtalyan savaşını bahane ederek Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlarda bulunabilirdi⁴⁹. Yapılan müzakereler sonrası İngiltere de Türkiye'nin bu kararlı tutumunu kabullenmek zorunda kaldı⁵⁰.

Balkan Antantı da Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamıyordu. Çünkü Antanta göre, Balkan Devletlerinin sınırları sadece bir Balkan ülkesinden gelecek olası bir saldırıya karşı garanti edilmekteydi⁵¹. İtalya bir Balkan devleti olmadığı gibi, İtalya'dan gelecek saldırıya karşı yardım, Yunanistan'ın kendi isteği ile antlaşma hükümlerinin dışında bırakılmıştı. Bununla beraber, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, toprak emelleri sebebiyle Bulgaristan'ın da Yunanistan'a saldırmasına neden olabilirdi. Bu sebeple Türkiye Bulgaristan'a bir uyarıda bulunarak, Yunanistan'a saldırdığı takdirde, kendisinin de hareketsiz kalmayacağını bildirdi⁵². Bu uyarı karşısında Bulgaristan Yunanistan'a karşı harekete geçmeye cesaret edemedi. Türkiye, İtalya Selanik'i aldığı veya Bulgaristan da Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de savaşa katılacağını, hem İngiltere'ye hem de Yunanistan'a bildirdi. Bütün bu diplomatik manevralarla, yukarıda konu edilen her iki ihtimal de gerçekleşmediği için “Türkiye'nin savaşa katılmaması” sağlanmış oldu⁵³.

Bu şartlar altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1940 günü TBMM'nin

⁴⁸ Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1996, s. 408.

⁴⁹ Sander, Oral; **Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar**, İmge Kitapevi, Ankara, 1989, s. 148.

⁵⁰ Deringil; **a.g.e.**, s. 123.

⁵¹ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 159.

⁵² Armaoğlu; **a.g.e.**, s. 408.

⁵³ Deringil; **a.g.e.**, s. 127.

açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada “...Harp harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kat’i ve ciddi olarak mani kalacaktır⁵⁴.” Demek suretiyle Türkiye’nin savaş dışı durumunu bir kere daha teyit etti.

2.4. Almanya’nın Balkanlara Hakim Olması Karşısında Türkiye’nin Tutumu

1940 Kasımında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un daveti üzerine Berlin’e gitti. Ribbentrop’un Molotov’u davet etmesindeki amaç Mihver Devletlerine SSCB’nin katılması sonrası Dünyanın dört devlet arasında paylaşılmasının görüşülmesi idi⁵⁵.

Bu müzakerelerde Türkiye de önemli bir yer tutmuştur. Varılan mutabakata göre, Sovyetler Birliği Karadeniz’de bazı imtiyazlara sahip olacak, Sovyet ticaret ve savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilecek, buna karşılık Karadeniz’e kıyısı olmayan devletler Boğazlardan savaş gemisi geçiremeyecektir. Ancak mutabakat sonrası Molotov görüşlerini değiştirmiş; Sovyetlerin Türkiye ile doğrudan masaya oturması gerektiğini söylemiş ve Boğazlar bölgesinden üs talebinde bulunmuştur⁵⁶.

Müzakereler yalnız Türkiye üzerinde değil, diğer bölgelerde de istenilen sonuca ulaşmayınca Molotov her hangi bir mutabakata varmadan Moskova’ya döndü.

Molotov Moskova’ya döndükten sonra, 25 Kasım 1940’da Berlin’e bir nota göndererek, Mihver’e katılmak için bazı şartlar ileri sürdü. Bu şartların Türkiye’ye ilişkin kısmında şöyle denilmektedir⁵⁷:

“Şu şartla ki gelecek birkaç ay içinde Sovyetler Birliğinin güvenliği, onun Karadeniz güvenlik bölgesi sınırları içinde bulunan Bulgaristan ile bir karşılıklı yardım paktının aktine ve uzun vadeli kiralama yoluyla Boğazlar bölgesinde Sovyetler Birliğinin kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulması temin edilsin.”

Almanya, Sovyet Hükümetinin 25 Kasım notasındaki teklifleri öğrenince, Sovyetler Birliğine savaş açmak için zamanın geldiğini anlamıştı. Ancak bu harekete başlamadan önce güney kanadını, yani Balkanları emniyet altına alması gerekiyordu. Almanya’nın 1941 yılı başında teker teker bütün Balkan ülkelerini ele geçirmesinin ve Türk sınırına dayanmasının önemli nedenlerinden biri budur⁵⁸.

⁵⁴ Koçak; **a.g.e.**, s. 314.

⁵⁵ Armaoğlu; **a.g.e.**, s. 373-374.

⁵⁶ Gürün; **a.g.e.**, s. 77-78.

⁵⁷ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 161.

⁵⁸ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 162)

Almanya'nın Balkan ülkelerini birer birer kontrolü altına alması İngiltere'yi tekrar ve bu kez daha fazla Yunanistan ve Türkiye'nin geleceği konusunda endişelere sevk etmiştir. İngiltere'ye göre; eğer Yunanistan düşerse, Kuzey ve Batı'dan ağır tehdit altındaki Türkiye Alman baskısına dayanamayarak, Alman ordularının Filistin, Mısır ve İran'a geçmesine izin verebilecekti. Bundan başka Churchill, Almanya'nın Balkanlardaki amaçlarına kavuştuktan sonra Sovyetler Birliği ile bu geniş alanları paylaşmaya çalışabileceğini ve Rusya'ya karşı girişeceği harekattan vazgeçebileceğini de düşünmekteydi. Churchill'e göre bunu önlemek için, Balkan Devletlerinin Almanya'ya karşı direnmek amacı çerçevesinde harekete geçirilmeleri gerekmekteydi. Bunu sağlayabilmek için ilk adım olarak Churchill, 31 Ocak 1941'de İnönü'ye bir mektup gönderdi⁵⁹. Bu mektupta, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaretler, Türkiye'nin savaşa katılması isteniyordu. İngiltere'nin amacı Balkan Antantı'nı canlandırarak, Balkan devletlerinin Almanya'ya karşı bir blok halinde mücadele etmesini sağlamaktı. Bir kez daha, ama bu kez savaşa sokulma amacıyla denenen Balkan Atlantı'nı hareketlendirme çabası Balkan ülkelerinin kayıtsız tutumları nedeniyle başarılı olamadı⁶⁰.

Balkanlardaki bu olumsuz duruma rağmen, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Türk meslektaşı Şükrü Saraçoğlu, 18 – 19 Mart 1941 Kıbrıs buluşmasında bir kez daha konuyu müzakere ederek, Balkanlarda güvenilebilecek tek devlet olduğunu düşündükleri Yugoslavya'ya müracaat edilmesine karar verdiler. Bu karar sonrasında Türkiye Yugoslavya'ya müracaat ederek, Almanya ve İtalya'nın yarattığı tehlike karşısında ortak karar ve tutumun gerekliliğini bildirmişse de⁶¹ buna cevap dahi verilmemiş ve aksine Yugoslavya, 25 Mart 1941 tarihinde Viyana'da imzaladığı bir antlaşma ile Mihver grubuna katılmıştır. Fakat iki gün sonra Yugoslavya'da General Simoviç'in bir darbe ile hükümeti devirmesi, Almanya'nın Yugoslavya'ya saldırmasına ve kısa bir sürede bu ülkeyi işgal etmesine neden olmuştur⁶².

Bu arada, Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi karşısında Türkiye, İstanbul ve diğer bazı illerde sıkıyönetim ilan edip, sınır boyunca bazı güvenlik tedbirleri aldı. Özellikle Trakya'da Gelibolu, Saros, Tekirdağ, Çardak ve başka bazı tali bölgelerde kademe kademe tel ve beton tahkimat ve engeller tesis edildi⁶³. Bu tedbirlerin kendine

⁵⁹ Armaoğlu; **a.g.e.**, s. 408.

⁶⁰ Deringil; **a.g.e.**, s. 138.

⁶¹ Barutçu; **a.g.e.**, s. 447.

⁶² Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 165; Lestien, Georges – Céré, Roger; (1996), **İki Dünya Savaşı**, Çev.: Nihal Önol, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996, s. 166-168.

⁶³ Öndeş, Osman; **İkinci Dünya Savaşı**, Altın kitaplar Basımevi, İstanbul, 1974, s. 739.

karşı alındığını düşünen Bulgaristan'ın endişelerini ortadan kaldırmak için, 17 Şubat'ta, Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Türkiye ve Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı taahhüt ediyorlardı. Başbakan Refik Saydam, bu konuyla ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmasında şu bilgileri vermiştir⁶⁴:

“Bulgar hududundaki tahşidatımız öteden beri Bulgarları endişeye ve Mihver siyasetine temayüle mucip sebep teşkil eden fikirlere sevk ediyordu. Veya öyle gösteriyorlardı. Halbuki bizim tedbirlerimiz Bulgaristan'ı istihdaf etmiyordu ve sırf tedafüi idi. Bulgaristan'ın Balkanlarda hiçbir tecavüz emellerinin bulunmadığını ve tedbirlerinin tedafüi olduğunu söylüyordu. Şu halde esas düşüncelerdeki bu mutabakat karşısında Bulgarlarla İngiltere hükümetinin de rıza ve iltizamı ile, geçen Teşrinisani (Kasım) sonlarında 25.11.1941'de başladığımız temas ve müzakereler neticesinde bu deklarasyon iki hükümet arasında imza edilmiştir. Bu deklarasyon Bulgarları Balkanlarda her türlü taarruzi harekete girişmemek taahhüdü altına sokuyordu. Ve bizim de diğer devletlere olan taahhütlerimize hâlel gelmemek kaydı şartıyla tedafüi olarak siyasetimizin icabını ifade ediyordu.”

3 – ALMANYA – SSCB ANLAŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE’NİN TUTUMU

3.1 Türk – Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu

Almanların, 1941 başında hemen hemen Balkanların tümüne hakim olması Türkiye'nin durumunu, yukarıda da değinildiği gibi çok nazik bir hale sokmuştu. Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan faydalanarak Rusya'nın da Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağından korkulmaktaydı. Ancak Türkiye'nin böyle bir korku sonucu İngiltere ile daha çok yaklaşacağı endişesi ile Hitler, 4 Martta İnönü'ye bir mektup göndererek, Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emellerinin olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 kilometre uzakta kalacağını bildirdi⁶⁵. Hitler, 1941 Mart'ının ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmişti⁶⁶. Amacı, Türk Hükümetinin Sovyet korkusunu arttırmak ve bu yolla Türkiye'yi Sovyetler Birliğinden uzaklaştırmaktı. Zira ilerde, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsızlığına ihtiyacı vardı.

Sovyetler Birliği de o tarihlerde, Almanya ile ilişkilerinin gittikçe sertleşmesi ve

⁶⁴ Barutçu; **a.g.e.**, s. 442.

⁶⁵ Esmer – Sander; **a.g.e.**,s. 166; Öndeş; **a.g.e.**, s. 757.

⁶⁶ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 166.

Almanya'nın Balkanlarda egemenlik kurma yolunda adımlar atması nedeni ile, Türkiye ile gergin olan ilişkilerini yumuşatmak istemişti⁶⁷. Aksi halde, Türkiye'nin, bu denli ağır siyasi ve askeri baskılar karşısında, Almanya'ya yakınlaşması gündeme gelebilirdi. Her iki ülkenin çıkarının örtüşmesi, Almanya'nın da teşvik edici etkisiyle Türk ve Sovyet hükümetleri, 24 Mart 1941'de bir "Saldırmazlık Deklerasyonu" yayınladılar. Bu deklarasyon ile iki taraf arasında 19 Aralık 1925 Paktı teyit edilmekte idi ve iki ülkeden birinin saldırıya uğraması halinde, diğer ülkenin tarafsız kalacağı vurgulanıyordu⁶⁸. Ankara, bu deklarasyon ile Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde de ciddi bir rahatlama sağlamıştır.

Türkiye, Türk-Sovyet Ortak Deklarasyonu'nun açıklanmasından sonra, dış politikasını saptamakta daha geniş bir hareket serbestisine sahip oldu. Sovyet tehdidinin kısmen de olsa ortadan kalkması Başbakan Dr. Refik Saydam'ın önemli bir dış politika başarısı olup, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa dahil etme çabalarına Türk Hükümeti'nin daha rahat karşı koyabileceği bir zemin yaratmıştır.

3.2. Irak'ta Alman Yanlısı Hükümet ve Türkiye Üzerinde Alman Baskısı

1941 yılının Mart ve Nisan ayı içinde hemen hemen bütün Balkanlar Alman işgali altına girdikten başka, 5 Nisan'da Irak'ta Raşit Ali Geylani liderliğinde ve Alman taraftarı bir hükümet darbesi oldu⁶⁹. Yeni hükümetin İngiltere karşısında tutunabilmesi için Almanya'nın destek ve yardımına ihtiyacı vardı. Ancak Almanya'nın bu yardımı gönderebilmesi Türk topraklarını kullanabilmesi ile mümkün olabilirdi. Almanya Türk topraklarından malzeme geçirebilmek için Türkiye üzerinde sistematik bir şekilde baskı kurmaya başladı. İlk iş olarak Irak'a Türkiye üzerinden yardım geçirilebilmesini sağlaması için Von Papen'e talimat gönderildi. Ancak Von Papen'in Ankara'daki teşebbüsleri başarılı olmadı. Kısa bir süre sonra Raşit Ali Hükümeti devrilip İngiltere Irak'a hakim olunca, geçit meselesi de kendiliğinden ortadan kalkmış oldu⁷⁰.

Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin bu kez Alman baskısı karşısında savaş dışı durumunda ısrar etmesi ve Almanya'nın Türkiye'nin coğrafi konumundan bu şekilde istifade etmesini engellemesi, Almanya'nın Suriye ve Irak'a inmesini ve böylece Basra Körfezi'ni ele geçirip Hint Okyanusu'nda Japonya ile birleşmesini önlemiştir.

⁶⁷ Gürün; **a.g.e.**, s. 238.

⁶⁸ Soysal; **a.g.e.**, s. 635; Bilge; **a.g.e.**, s. 159-160.

⁶⁹ Barutçu; **a.g.e.**, s. 448.

⁷⁰ Esmer – Sander; **a.g.e.**, s. 167.

3.3. Türk - Alman Saldırmazlık Antlaşması

Adolf Hitler, 1940 Kasımında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof ile görüşmesinden sonra, Sovyetlere karşı harekete geçmeye kesin olarak karar vermiş ve bunun için zaman olarak da 15 Mayıs 1941 tarihini tespit etmiştir. Almanya Sovyetlere karşı harekete geçmeden önce sağ kanadını güvenlik altına almak istiyordu. Bu nedenle Hitler, zorlanmadıkça Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını ve iyi niyet gösterisi olarak Alman ordularının Türk sınırından uzak tutulması için emir verdiğini belirterek Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etti.

Türkiye, Sovyetlerle imzaladığı saldırmazlık antlaşması sonrası, sınırlarına dayanmış olan Alman tehdidini ortadan kaldıracak bu teklifi kabul etmeyi uygun buldu ve Türk – Alman Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalandı⁷¹. Böylece Türkiye tamamen tarafsız bir duruma girmiş bulunuyordu. Almanya'da bunu istiyordu. “Çünkü Türkiye yansız olunca, savaşan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecekler ve Sovyetler Birliğine yardım edemeyeceklerdi⁷².”

Türkiye paktı imzalarken, İngiltere ile ittifak antlaşmasının getirdiği yükümlülüklerin devam ettiğini metinde açıkça belirtmeye gayret göstermiş ve Berlin önce bunu kabul etmek istemediyse de sonunda razı olmuştur⁷³. Türkiye bir yandan eski ittifakına sadık kalmak ve müttefiklerle ilişkisini sürdürmek, diğer yandan Almanya ile iyi ilişkiler kurmak ve bir antlaşma imzalamak istiyordu⁷⁴. Aslında bu paradoksal durum Türk politikacıların ülkeyi savaşa sokmamak için kullandıkları bir taktikti.

Türkiye bu antlaşmayı imzalarken, İngiltere ile olan ittifakının getirdiği yükümlülüklerin sürdüğünü Almanya'ya kabul ettirmesi, Dr. Refik Saydam'ın çok yönlü dış politikasının ürünü ve önemli bir başarısıdır. Bu doğru yöndeki çabalar, Türkiye'nin iki blokla da olumlu ilişkiler kurmasını ve savaş dışı durumunu sürdürmesini sağlamıştır. 22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Böylece savaş Türkiye'nin kuzeyine yayılmış oldu. Savaşın aldığı yeni durum üzerine Türkiye tarafsızlığını her iki ülkeye bildirdi. Türkiye'nin tarafsızlığı, Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönlerindeki istila yollarını kapatmakla beraber, Boğazların kapanması ve Sovyet Rusya'ya bu yoldan müttefiklerinden yardımın gitmemesi demektir. Bu nedenle birkaç gün önce yapılan Türk–Alman Antlaşması Sovyet Rusya ve müttefikleri tarafından tepkiyle karşılandı⁷⁵. Bunun

⁷¹ Soysal; a.g.e., s. 637.

⁷² Üçok, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789 – 1950)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s. 379.

⁷³ Esmer – Sander; a.g.e., s. 169.

⁷⁴ Koçak; a.g.e., s. 157.

⁷⁵ Barutçu; a.g.e., s. 491.

üzerine Amerika Birleşik Devletleri bir süre Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesti. Sovyet Rusya ise Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa katılmasını istiyordu. Bundan böyle Türkiye üzerinde müttefiklerin baskısı giderek çoğalacaktır⁷⁶.

Sonuç

Dr. Refik Saydam Hükümetleri döneminde Mihver ve Müttefik Devletlerin Türkiye'ye yönelik politikaları; Türkiye'yi de kendi yanlarında savaşa sokmak doğrultusunda olmuştur. İkinci Dünya Savaşının başlamasından önce 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır. Dr. Refik Saydam Hükümeti bu antlaşmayı imzalamış olmakla birlikte, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini koparmak istememiş, İttifak Antlaşmasına ek "İki Numaralı Protokol"e antlaşmadan doğan yükümlülüklerin Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hükmünü de koydurmuştur. İtalya'nın savaşa girişi ve Balkanlarda Mihver ilerlemesi karşısında Türk – Alman Sadırmazlık Paktı'nı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalayan Cumhuriyet Hükümeti, Antlaşma metnine İngiltere ile daha önce yapmış olduğu "İttifak Antlaşması"nın getirdiği yükümlülüklerinin devam ettiğini de Almanya'ya kabul ettirmiştir.

Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin dış politikası, Atatürk'ün tespit ettiği "Yurtta barış, cihanda barış" ilkesine uygun bir şekilde yürütülmüştür. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer Türk siyasetçilerinin ilkeli ve kararlı tutumları sayesinde, Türkiye savaşın dışında kalmış ve savaşın getireceği büyük yıkımdan korunmuştur.

Haziran 1941'de Almanya ile Sovyetler Birliği arasında başlayan savaş da Türkiye'nin dış politika tercihini değiştirmemiştir. Dr. Refik Saydam Hükümeti, hem İngiltere ile ittifakına sadık kalmış hem de Almanya ile ilişkileri bozmadan Türk dış politikasındaki denge faktörünü yeni koşullarda da sürdürebilmiştir. Türkiye, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Mihver ve Müttefik Devletlerle ticaret yapabilmiş, her iki bloktan da savaş malzemesi alabilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, İkinci Dünya Savaşı süresince bir yandan Almanya'nın, öte yandan Müttefik Devletlerin baskılarına rağmen tarafsızlık politikasını sürdürmeyi başarabilmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması ile ilgili hazırlıkların yoğunlaştığı sırada, ABD ve İngiltere'nin de telkinleriyle 2 Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesen Türkiye, Şubat 1945'de Almanya ve ardından Japonya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler'e katılma hakkına sahip olmuş ve "Demokratik Batı Bloku" içinde yer almıştır.

⁷⁶ Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 523.

BİBLİYOGRAFYA

1 – ARŞİV KAYNAKLARI

- BCA, BKK, 11 Nisan 1939, 030.01.5.22.7
BCA, BKK, 2 Mart 1939, 030. 01. 129.838.1
BCA, BKK, 9 Mart 1939, 030.01.5.22.5
BCA, BKK, 14 Mayıs 1939, 030. 01. 129.838.1.
BCA, 1 Eylül 1939, 030.01.34.204.1.
BCA, 23.6.1939, 030.10.255.515.19.
BCA, BKK, CHP, 030.01.42.248.6.
BCA, 080, 18.01.04.89.102.11.
BCA, 17 Temmuz 1940, 030.01.132.858.1.

2 - GAZETELER

Cumhuriyet, 15 Temmuz 1940.

Ulus; 15.6.1939

Atay, Falih Rıfki; (25.8.1939) “Almanya ve Sovyetler”, **Ulus**.

Atay, Falih Rıfki; (1.4.1939)“Büyük Britanya ve Türkiye”, **Ulus**.

Esmer, Ahmet Şükrü; (13.5.1939) “Türk – İngiliz Deklarasyonu”, **Ulus**.

Nadi, Nadir; (13.5.1939) “Türk – İngiliz Antlaşması”, **Cumhuriyet**.

Sertel, Sabiha; (14.5.1939) “Sulh ve Müşterek Emniyet”, **Tan**.

3 – TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:1, 12.5.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 6, 8.11.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 13, Temmuz 1940.

4 – TETKİK ESERLER

ADA, Serhan; (2005) **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir; (1996), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul.

BİLGE, Suat; (1992), **Güç Komşuluk (Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BARUTÇU, Faik Ahmet, (2001), **Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara

DERİNGİL, Selim; (2003), **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

DERİNGİL, Selim; (1980-1981) “Turkey’s Diplomatic Position at the Outbreak of Second World War” **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Vol. 8-9.

- ERKİN, Feridun Cemal; (1968), **Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara.
- ESMER, Ahmet Şükrü – Sander, Oral; (1974) “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası 1939 – 1945”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Üçüncü Baskı, A.Ü.S.B.F.Y. No: 279, Sevinç Matbaası, Ankara.
- LESTIEN, Georges – CÉRÉ, Roger; (1996), **İki Dünya Savaşı**, Çev.: Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul.
- GOLOĞLU, Mahmut; (1974) **Milli Şef Dönemi**, Ankara, Turhan Kitapevi.
- GÜRÜN, Kamuran; (1983), **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara.
- GÜRÜN, Kamuran; (1991), **Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)**, TTK Basımevi, Ankara.
- KOÇAK, Cemil; (1986), **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)**, Yurt Yayınları, Ankara.
- MELEK, Abdurrahman; (1999), **Hatay Nasıl Kurtuldu**, İstanbul.
- ÖNDEŞ, Osman; (1974), **İkinci Dünya Savaşı**, Altın kitaplar Basımevi, İstanbul.
- ÖZBİL, Alev; (2003), **Dr. Refik Saydam’ın Başbakanlığı Dönemindeki İcraatları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SANDER, Oral; (1989), **Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşı’nın Sonundan 1980’e Kadar**, İmge Kitapevi, Ankara.
- SOYSAL, İsmail; (1983), **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, 1. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- UÇAROL, Rıfat, (1995), **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- ÜÇOK, Coşkun; (1967), **Siyasal Tarih (1789 – 1950)**, Başnur Matbaası, Ankara.
- TUNÇAY, Mete; (9 – 11 Nisan 1976) “Hatay Sorunu ve TBMM”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk 100 Yılı (1876-1976)**, Kanuni Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu.
- TURAN, Şerafettin; (1991), **Türk Devrim Tarihi**, Cilt 2, Bilge Yayınevi.

